

BESZÁMOLÓ AZ MTA–ELTE LENDÜLET
TÖRTÉNETI FOLKLORISZTIKAI
KUTATÓCSOPORT ÉS AZ ELTE BTK
FOLKLORE TANSZÉK *PAPOK A 18–20. SZÁZADI
LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEKBEN. TÖRTÉNETEK
TALÁLKOZÁSA* CÍMŰ KONFERENCIÁJÁRÓL

Budapest, 2020. október 1–2.

PRIKLER SZILVIA BEATRIX

A hazai néprajzi és egyháztörténeti kutatástörténet második „alsópapság-konferenciája” az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport és az ELTE BTK Folklore Tanszékének közös szervezésében valósult meg 2020. október 1–2-án az ELTE Néprajzi Intézetének könyvtárában. A pandémiás helyzetre tekintettel a szervezők a „hibrid” megoldás mellett döntöttek: kevesebb személyesen megjelent résztvevő mellett az előadók többsége online platformon kapcsolódott be a konferenciába. A konferencián elhangzott előadások a *Folcloristica historica* sorozat 4. köteteként a *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*¹ című tanulmánykötetben jelennek meg.

Az első szekció a katolikus és református egyházmegyékkel, valamint a plébánosok és lelkészek egyéni életútjaival foglalkozott, a szekció vezetője Fazekas István (ELTE) volt. Az első előadást Gózszy Zoltán (PTE) tartotta az alsópapság helyzetéről a XVIII–XIX. századi pécsi egyházmegyére fókuszálva. Kiemelten vizsgálta azt, hogy különböző intézkedések és események hatására az alsópapság hogyan tagozódott be a társadalomba, hogyan változott jogállása, társadalmi elismertsége

Mihalik Béla Vilmos (MTA) Ferenczffy Ferencnek, a Heves megyei Pély község plébánosának életútját, illetve pályájának egy konfliktusát mutatta be, melynek keresztútjében az 1725-ben kirobbant, a házvezetónővel folytatott, a közösség számára nem elfogadható viszony állt. Ferenczffyt több botrány és megvádolás után elítélték a szolgálóval folytatott túl szoros kapcsolat miatt, és egy évre fel is függesztették a misézés megtartása alól.

Hegyi Ádám (SzTE) a XVIII. századi Dél-Alföld református tanítóinak társadalmi megítéléséről, a rektorok lelkészi szolgálatairól tartott előadást. A lelkész nélküli területeken a közösségeknek nagyobb mozgásterük volt lelki vezetőjük ki-

¹ A kötet várhatóan még idén, az MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport kiadásában fog megjelenni.

választásában. Itt a rektorokat egyéb feladatokkal is felruházták annak ellenére, hogy nem tekintették őket felszentelt lelkésznek, de az adott közösségben szinte automatikusan lelkésszé váltak. Ahol viszont rektorok sem voltak a közösségben, ott levitákat alkalmaztak a lelkész és a rektor helyett is, aki elvégezhetette a szükséges feladatokat.

Zentai Tünde (SZNM) a Baranya megyei református ekklezsiák életéből hozott szemléletes példákat a lelkész és a község viszonyára. Az előadó hangsúlyozta, hogy a dokumentumokban mindig az átlagostól eltérő kerül elő, hiszen a harmonikus és szabályszerűen működő egyházközösségekről csak ritkán születtek feljegyzések. Konfliktusok általában abból adódtak, hogy a református lelkészek idegenként kerültek a településre, és szembekerültek a helyi elöljárósággal.

Ugrai János (EKE) egy lelkész, Gaál János kolerajárvány idején elkövetett bal lépéséről és annak egyházi társadalomtörténeti tanulságairól tartotta előadását. Az említett Gaál János a kolerajárvány idején az előírások ellenére is eltemette a közösség egyik tagját a köztemetőben, ami a járványtagadás tipikus megnyilvánulása volt részéről, erre pedig a jelenlegi pandémiás helyzetben is találunk párhuzamot.

Zakar Péter (SZTE) két királyhú plébános, Szűts Antal és Kreminger Antal eltérő életútját hasonlította össze a XIX. század közepén. A két, jellemében is hasonló, azonos politikai nézeteket valló lelkész polgári családból származott. Az egyházközösség tagjaival egyikük sem jött ki jól, Szűtsre hívei gyűjtötták rá a templomot, és Kreminger ellen is eljárás indult. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt viszont eltérő politikai magatartást követtek: míg Kreminger politikailag következetes volt, és a régi alkotmány híve maradt, addig Szűts a forradalmi kormány kedvében akart járni. Jellemük hasonlósága ellenére tehát egyetlen gesztus teljesen más útra terelte őket.

Fogl Krisztián Sándor (Laczkó Dezső Múzeum) szentszéki peranyagok alapján vizsgálta Nemesovits János balatoncsicsói plébános életpályáját, valamint pasztorális és hivatali kapcsolatait 1845 és 1847 között. Hivatali ideje alatt számos panasz érkezett ellene mértéktelen alkoholfogyasztása, verekedései és munkájának elmulasztása miatt. A botrányok és vádak hátterében a paloznaki plébános tevékenysége is megjelent, akivel Nemesovitsnak korábban komoly vitája volt.

Az ebédszünet után Gárdonyi Máté (PPKE) elnökletével megkezdődött a második szekció, amelyben Kothencz Kelemen (Türr István Múzeum) egy botrányos, XIX. század végi bácskai merénylet elemzésével állt a közönség elé. Kutatói szemszögből felmerülnek a valószínűsíthető merénylet későbbi öngyilkosságának, annak morális és etikai kérdései, amelyekre a korszak világnézete és lelkiisége adhatja meg a választ.

Fábián Borbála történész, a *Bácsország* folyóirat olvasószerkesztője a dávodi templom és plébánosainak XIX. századi történeteiről beszélt, kiemelve a plébáno-

sok közösséget, az egyházközség fejlődése érdekében végzett tevékenységét, például a leányiskola építtetését és községnek való ajándékozását.

Bednárík János (MTA) egy solymári házassági eset elemzését végezte el. A házasodni vágyók harmadfokú unokatestvérek voltak, amit az egyház nem engedélyezett, viszont a polgári házasságkötés ekkor már két éve törvényileg létezett. A polgári házasságkötés megtörtént, amiért a plébános a jegyzőt felelősségre akarta vonni. Az eset az egyház számára fenyegető precedens volt, a polgári házasság kizárólagossá válása felé vezető út első lépcsőfoka, amely után szimbolikus küzdelem kezdődött állam és egyház között: a jegyző a polgári szertartáson is ugyanúgy megkövetelte az ünnepi viseletet és az ünnepélyességet.

Lehoczki Zsuzsanna (Magyar Földrajzi Múzeum) Kereskényi Gyula életéről tartotta meg előadását. Az érdi esperes-plébános a kevert lakosságú, de katolikus többségű Érden több botrányt is okozott hivatali ideje alatt, melyek közül a legnagyobb port a házvezetónővel való kapcsolata kavarta. Érdre kerülése után idegen házvezetónőt fogadott, aki özvegyasszonyként gyermekeivel együtt költözött a plébániára, számos botrányukat a közösség pedig már egyre kevésbé tolerálta. 1906-ban végül azonnali hatállyal nyugdíjazták, és a házvezetónőt is elküldték a plébániáról.

Tengely Adrienn (EKE) a XIX. századi anekdotákat vizsgálta, melyek görbe tükröt állítottak a papok és hívek elé egyaránt. Az összegyűjtött és vizsgált 450 rövid, humoros történetnek – melyek főleg három forrástípusból, XIX. századi kéziratos és nyomtatott gyűjteményekből, egyházi folyóiratokból, valamint néprajzi gyűjtésekből származnak – műfaji sokszínűsége ellenére is a tipizálás és az elemzés volt a célja. A szakrális helyek és vallási szertartások általában valamilyen hiba vagy kirívó esemény kapcsán válnak fontossá a narratívákban, valamint az egyházi szövegek profán helyzetben való megjelenésének eltérő értelme okozhat komikumot.

Tóth Kelemen (ELTE) a papi bajusz- és szakállviselésről, valamint a papi magyaros viselet vitájáról értekezett az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vonatkozásban. A hosszan elhúzódó, egyháziak és világiak részvételével zajló disputa Hanák János paptársaihoz intézett nyílt levele kapcsán robbant ki a konzervatív keresztények és az erősebb nemzeti érzelmeket táplálók között. Hanák felhívásának célja az volt, hogy a divat átvételével a papságot a polgársághoz közelítse.

Madarászné Kajdacsy Ágnes családkutató a falusi lelki tanítók XIX. századi feladatairól tartotta meg előadását, kiemelve a református lelkészdinasztiák kialakulásának folyamatát, a családok egymás közti házasodását és a foglalkozás generációról generációra való öröklődését. Feladataikat a központi és állami irányítás is megszabta az anyakönyvek vezetésében, a dokumentálások elvégzésében, valamint az általános és ismeretterjesztő feladatok ellátásában, ami még az egészségügyi szférára is kiterjedt, például az oltások népszerűsítésére és a halot-

ti anyakönyvekben a halálokok beírására. Tevékenységük lenyomatai a vizitációs jegyzőkönyvekben is megjelennek a pontokba szedett problémák és a feladatok felsorolása formájában.

Kicsi Noémi (BBTE) egy XX. századi nagykászoni példán keresztül mutatta be a konfliktusforrásokat a pap és a kántor viszonyában. Az egyházközségben a kántor már fél évszázada tevékenykedett, mikor az újonnan odakerült plébánossal folyamatos konfliktusokba keveredett. A nő kántor és a plébános viszonyában a magán- és társas, a munkaerőpiaci, és a hatalmi alá-fölrendeltségi konfliktusok is közrejátzottak.

Ilyefalvi Emese (MTA–ELTE) egy 2020 tavaszi kurzus keretében több hallgatóval, Peták Imolával, Prajczér Zsófiával és Vásárhelyi Petrával a pandémiás helyzetre reflektálva széles körű kérdőíves kutatást indított el a koronavírus és a valósággyakorlat összefüggéseiről, melyben 1332-en vettek részt. A fő kérdés az volt, hogy az egyházak és a hívek hogyan reagáltak a járvány okozta krízishelyzetre. A felmérésből kiderült, hogy a központi intézkedésekkel való egyetértés vegyes a hívek között minden felekezetenél, ezt azonban a közösség vezetőjének véleménye jelentősen befolyásolta.

A konferencia másnapján kezdődő harmadik szekció elnöke Bárh Dániel (MTA–ELTE) volt, az első előadó pedig Dénesi Tamás (Főapátsági Levéltár, Pannonhalma) volt, aki a templompénztárak működését vizsgálta a XVIII. századi veszprémi egyházmegyében. Ingatlan vagy mezőgazdaságilag hasznosítható terület nem tartozott automatikusan minden plébániához, viszont a befolyó pénz-büntetések és a kölcsönök kamatai biztos bevételi forrásnak számítottak. A pénztárhoz való hozzáférés, hozzáférhetőség kérdése akkor vált igazán fontossá, amikor egyszerre nagyobb összeget tartottak a pénztárban, ez pedig mindig egy közelgő nagyobb kiadást jelzett előre.

Bárh János történész-néprajzkutató előre felvett videóban tartotta meg előadását a papi hagyatékok árverésének történeti néprajzi tanulságairól. Az árverési jegyzékekben külön rovat volt a vevő nevének és adatainak, így annak megfelelő vezetése esetén lehetséges a személyek beazonosítása. Bárh János előadásában 19 plébános hagyatékát vizsgálta a Duna-Tisza közéről. Az árveréseken különböző csoportok beazonosítása lehetséges: Voltak, akik rendszeresen jártak árverésre, például zsidó kereskedők, akik főként drága tárgyakat vásároltak kifejezetten továbbadás céljából. A jobbágyparaszt származású vásárlókat nehéz beazonosítani, viszont általánosan elmondható, hogy inkább olcsó, háztartási és mindennapi használatra való tárgyakat vásároltak.

Horváth József (Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, Győr) a ma már egyetlen településként létező Magyarkimle és Horvátkimle példáján vizsgálta a plébánosok és a helyi közösség kapcsolatát a plébánoshagyatékok tükrében. A horvátok lakta Horvátkimle plébánossal rendelkező egyházközség volt, míg fi-

liája, a németek lakta Magyarkimle csak káplánnal rendelkezett. Általánosan elmondható, hogy a plébánosok hagyatékuk nagy részét jótékony célokra hagyták, például örökmise alapítványok létrehozására, a falu szegényeinek megsegítésére, könyveiket pedig a plébániára. Pénzt általában a templomra, rokonaikra és szolgálókra hagytak, tárgyaikat pedig árverésen értékesítették. A Bárh János által megállapított csoportok itt is megfigyelhetők.

Gyöngyössy Orsolya (Tari László Múzeum) egy csongrádi plébános személyes tárgyainak hagyatéki jegyzékét vizsgálta 1840-ből, melyből életmódjára, életszínvonalára próbált meg következtetni. Alaptézise, hogy a plébános társadalmi pozícióját és megítélését is tükrözi tárgykészlete. A hagyatékban közel félezer tárgy jelent meg, és összességében elmondható, hogy a hagyatéki tárgylista úri életmódra és kényelmes hétköznapiakra utal.

Mód László (SzTE) Csongrád megyei példákat hozott a református lelkészek és katolikus plébánosok gazdálkodó tevékenységére. Szentes református lelkészének, Kiss Bálintnak, a szegedi katolikus papnak, Városi Gyulának, Kálmány Lajos hagyatékának, valamint Makó plébánosainak életrajzát megvizsgálva megállapította, hogy a gazdálkodással is foglalkozó lelki vezetők a gyakorlatban is példát mutattak a parasztok számára. Saját gazdaságukban kísérleteztek, feljegyzéseket készítettek, és tankönyveket, illetve cikkeket írtak szaklapokban eredményeikről.

Kádár Zsófia (ELTE) a csodák, a gyógyítás, a szentelmények és a néphit elemeit vizsgálta a XVII. századi nyugat-magyarországi jezsuita lelkipásztori gyakorlatban. Ebben a korban a népi és az elit vallásgyakorlat szétválasztása problémás, amit a jezsuiták, így a vizsgált győri, pozsonyi és soproni kollégiumok csodatévő és gyógyító tevékenysége is bonyolított. Az isteni segítséget valamilyen közvetítő eszközön keresztül adták azok számára, akiknek szükségük volt rá. A gyógyítások és csodák a hitelesítő és az áttérést elősegítő funkciókat töltötték be, melyeket az is erősített, hogy paphiány miatt sok esetben a rendtagok lelkipásztori tevékenységet is folytattak.

Muntagné Tabajdi Zsuzsanna (MTA) egy XVIII. századi temetésen történt atrocitás kapcsán tárta fel a Nógrád megyei Szügy település felekezeti szembenállását. A településen a Paczolay-család volt egyedül katolikus, a temetéseket hagyományosan a helyi evangélikus lelkésszel végeztették, egy családtag temetése alkalmával viszont az új balassagyarmati plébánost kérték meg a szertartás lebonyolítására. A temetési menet útját elállták a falubeliek, dulakodás alakult ki, melyben három egyházi személy is részt vett. A verekedés okait vizsgálva elmondható, hogy a lokális közösség erős felekezeti identitása, a békés rend felrúgása miatti félelem és a két új balassagyarmati pap helyi szokásokban való tapasztalatlansága mind hozzájárult a konfliktus kirobbanásához.

Szakál Anna (MTA) a XIX. századi erdélyi unitárius falvak részeges lelkészekkel szembeni megítélését vizsgálta az unitárius püspöki iratok segítségével. A botrányok a lelkész más településen folytatott részegeskedésével a falun kívülre is el-

jutottak, ami a helyiek szégyenérzetének újabb szintet adott, azaz nyilvánossá vált. Ennek következtében a falusiak a hitközség elhagyásával és másikkhoz való csatlakozással fenyegetőztek, vagy valóban át is tértek.

Komáromi Tünde (KRE) a papok szenvedélybetegekkel szembeni attitűdjeit vizsgálta az eskü és a terápia vonatkozásaiban az erdélyi Mezőség református és ortodox közösségeiben. A bűn és a betegség ugyanis a vallásos gondolkodás alapján összefügg: a lelki problémák, főleg az alkoholizmus és a szerencsejáték-függőség, a szenvedélybetegségek valamilyen speciális gyógyítási eljárást igényelnek, melynek része a pap vagy lelkész előtt letett eskü is.

A befejező negyedik szekció elnöke Dénesi Tamás (Főapátsági Levéltár, Pannonhalma) volt, első előadója pedig, Kovács Bence (MTA) a XVIII. századi Mercy-uradalombeli szakadati egyház filiális viszonyainak diverzitását vizsgálta. A török hódoltság utáni német betelepítés első generációja küzdött meg leginkább a letelepedés nehézségeivel. Az egyházközségek bevételei nagyjából egységesek voltak, mégis a konfliktusok több típusát lehet elkülöníteni az uradalmi iratok alapján: több összetűzés alakult ki az evangélikus és katolikus vegyes lakosságú településeken, valamint a protestánsok által a katolikus lelkek megmentéséért folytatott harc nyomán.

Szász Lajos történész, református lelkész-teológus a Barla Szabó-, a Szondy- és a Csécsi Nagy-dinasztiák történeteinek keresztül igyekezett feltárni a családok stratégiáit. A lelkészi családok a polgári életmód és műveltség terjesztői voltak, azonban a XIX. században az egyházon belüli megítélésük nem volt egyértelműen pozitív. A korszakban a nagypapok zárt kasztjairól beszélhetünk, miközben a lelkészek lányainak hozománya átlagosan szegényebb volt a parasztlányokénál. A lelkészi pálya inkább a kismemesi családok számára jelentett kitorési lehetőséget, mivel a család társadalmi presztízsét meg tudták őrizni vagy akár emelni is.

Simon András (SzTE) református és katolikus papok XIX. század eleji tevékenységét vizsgálta a szőlészet és a borászat megújítása érdekében. Fábián József lelkész és Gombás János plébános hasonló életpályája kapcsán tette meg következtetéseit. A korszakban a szőlőterület növekedése, de annak problémás minősége nyomán megjelent az igény a modernizációra, melynek úttörői többek között a gazdálkodással gyakorlatban és tudományosan is foglalkozó egyházi személyek voltak.

Ilyefalvi Emese (MTA-ELTE) a kidei református presbiteri jegyzőkönyveket vizsgálta, melyekből a XIX. században eltűntek az egyházfegyelmi bejegyzések. A presbitérium inkább a világi és gazdasági ügyekkel foglalkozott a lelkiek rovására. A belmisszió kutatása során kirajzolódott, hogy a századforduló és az azt követő időszak egy új típusú vallásosság kialakulását hozta. Ez Kidén Bonczidai Dezső alatt bontakozott ki, aki a lelki megújítást szorgalmazta, és külön egyházfegyelmi szabályzatot állított fel.

Sáfár Anna (ELTE) Motsi István solti lelkész lokális közösségének erkölcsi életét igyekezett rekonstruálni az általa vezetett anyakönyvek, presbiteri jegyző-

könyvek és egyéb írott források alapján. Motsi István 1777 és 1829 között volt lelkész Solton, az általa vezetett dokumentumokból ítélve pedig kiemelten fontos volt számára híveinek segítése, amit hatékonyan tudott megvalósítani, hiszen a kényes ügyekben is hozzá fordultak.

Szabó Róbert (ELTE) a kalocsai és budapesti jezsuita rendház helyzetét vizsgálta a Tanácsköztársasággal szembeni tüntetések és az ellenforradalom függvényében levéltári dokumentumok, naplók, visszaemlékezések, a korabeli sajtó és szakirodalmi kutatások tükrében. Mint megállapította, a Tanácsköztársaság igyekezett anyagilag és politikailag is ellehetetleníteni a jezsuita rendet, a tanulóifjúságot és az egyházi személyzetet is a rendház ellen hangolták, aminek következtében a magatartás is romlott a jezsuiták által fenntartott egyházi iskolákban.

Varga Máttyás (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár) Szittyay Dénes bakonykúti plébános, kiátkozott pap életútját vizsgálta, különös tekintettel felfüggesztésének körülményeire. A konfliktus a plébános és Shvoy püspök között alakult ki, mivel a püspök nem engedte át az egyházi helyeket a kommunistáknak, Szittyay viszont együttműködött velük. Felfüggesztették, majd állami állást szerzett Budapesten, és 1948-ban a kultuszminisztériumban sikerült miniszteri tanácsosi beosztásban elhelyezkednie. Története a kommunista vezetés részéről jó példa volt a papok számára, hogy ne riadjanak vissza a kiugrástól. Varga értelmezésében a Shvoy Lajos elleni sajtóhadjárat tulajdonképpen a magyar népesség körében végzett kísérlet volt, amely a Mindszenty-per előzményének tekinthető.

Molnár Sándor történész, református teológus a délvidéki lelképásztorok életútját vizsgálta a magyar lelkészek életrajzi lexikonának elkészítési tervének 1943-as forrásai alapján. Ennek keretében a lelkészeket felszólították, hogy írják meg saját önéletrajzukat, melyek közül jelen előadás húszat vizsgált.

Hesz Ágnes (PTE) a kommunista titkosszolgálat adataiban nézte át az alsópapságra vonatkozó dokumentumokat. A kutatásokból körvonalazódtak azok az alkalmazkodási stratégiák és kialakult gyakorlatok, létrehozott dokumentumtípusok, melyek az egyházi és vallási kisebbségekre irányultak. A jelentések a papok életének négy területére irányultak: a politikai beállítottságra, kapcsolatrendszerükre, gazdasági tevékenységükre és a hívekkel való viszonyra, kiemelten befolyásuk mértékére, a konfliktusokra és a fiatalok bevonására.

A konferencia záró előadását Bárh Dániel (MTA–ELTE) tartotta, aki az alsópapság kutatásának kultúrtörténeti jelentőségéről, a jelentések, attitűdök, értékek és szimbolikus formák történeti hasznáról beszélt. A papok a népi kultúra első megörökítői voltak, nagy mennyiségű *ego*-dokumentumot hoztak létre, így a róluk szóló és az általuk létrehozott anyagok feldolgozása kiemelten fontos. Az esettanulmányok szerepét növeli, hogy az egyedi esetek mögött a kultúra mélyszerkezete, a jelentések, értékek és szimbólumok rendszere, a papi habitusok jellemzői is megfigyelhetők, így a vallási társadalmi felépítése és működése is megérthető általuk.